

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТЬ ФІНАНСІВ

Здійснювані перетворення економіки України з метою переходу до ринкової системи господарювання супроводжуються розвитком товарно-грошових відносин, національного підприємництва, структурною перебудовою, реформуванням відносин власності, управління економікою, а отже, розвитком і вдосконаленням фінансів, що потребує поглибленого теоретичного обґрунтування суті цієї складної економічної категорії.

Фінанси як об'єкт дослідження мають суть і зовнішні форми прояву. Для пізнання суті фінансів недостатньо обмежитися простим спогляданням руху грошей, тому що за зовнішньою формою прояву можуть приховуватися різні економічні явища, вартісні категорії. Тому для вивчення суті фінансів необхідно узагальнити всю систему відносин, що абстрагуються в цій категорії, проаналізувати весь масив фактів, що мають до неї безпосереднє відношення, систематизувати їх, вибудувати своєрідну модель.

Фінанси як наукове поняття відображають економічні факти, процеси, для яких характерна різноманітність та багатогранність форм прояву. Наприклад:

- перерахування до бюджету податків підприємством;
- викуп трудовим колективом державного підприємства;
- випуск чи викуп акцій акціонерним товариством;
- випуск, розміщення, погашення облігацій державної та місцевої позик;
- фінансування з бюджету установ освіти, охорони здоров'я;
- одержання громадянами пенсій, державних допомог, надання субсидій;
- виплата акціонерним товариством дивідендів акціонерам;
- сплата підприємством платежів страховій компанії із страхування майна, працівників фірми тощо.

В усіх вищезгаданих фінансових операціях відбувається рух коштів від одного власника або розпорядника до іншого. Учасниками таких відносин у межах національної держави є: держава; підприємства, установи, організації; громадяни. (Щоправда, фінансові операції не обмежуються рамками національної держави і можуть відбуватися між державами; національною державою та міжнародними фінансовими інститутами; між вітчизняними підприємствами, організаціями та інофірмами і т.д.)

З огляду на те, що в названих операціях беруть участь різні учасники суспільної діяльності, то і відносини, які між ними при цьому виникають, є суспільними. Проте у сукупності суспільних відносин виділяються відносини політичні, економічні, ідеологічні, правові, релігійні, етичні тощо. За своїм характером фінанси є економічними відносинами, тому що стосуються господарювання на різних рівнях: держави, фірм, галузей господарства, домогосподарств. Однак і таке уточнення не дає змоги повною мірою окреслити економічну природу фінансів. Адже економічні відносини багатогранні, ви-

никають в усіх сферах суспільної діяльності, на всіх рівнях господарювання, на різних стадіях відтворення. Багатоплановість та різноманітність економічних відносин зумовлює наявність системи економічних категорій, понять, кожне з яких відображає окремий бік економічного життя суспільства. Залишається з'ясувати, який бік суспільного життя відображають фінанси.

Як вже було зазначено вище, на поверхні економічних явищ фінанси проявляють себе як грошові відносини між різними учасниками суспільної діяльності, що пов'язані з рухом грошей і функціонують через їхнє посередництво. Таким чином, у суті фінансів відображається не вся сукупність економічних відносин, а лише тільки грошові відносини, або такі операції, які можна оцінити у вартісних вимірниках. Гроші є більш загальною економічною категорією щодо категорії фінансів. Вони — основа і необхідна умова існування фінансів. Однак між грошима і фінансами немає і тотожності.

Залишилося з'ясувати, які саме грошові відносини розкривають суть фінансів.

Відомо, що на мікрорівні завершальною стадією кругообігу коштів підприємства є одержання виручки. Грошові операції, що відбуваються в процесі розподілу виручки і прибутку підприємства, а отже, і опосередковані рухом грошей відносини, в які вступає підприємство з державою, банками, страховими компаніями, партнерами по бізнесу, працівниками підприємства, і є фінансовими.

Загальним результатом обігу коштів, господарювання на макрорівні є одержання валового внутрішнього продукту і національного доходу. Вартісний розподіл валового внутрішнього продукту і національного доходу відбувається за структурними підрозділами економічної системи, за комплексами, галузями, територією країни, суб'єктами господарювання цільового призначення, а грошові відносини, що виникають з цього приводу, доповнені відносинами в процесі передачі та використання коштів, найчастіше супроводжуються рухом фондів коштів (проте цей факт не виключає можливості застосування безфондової форми руху коштів як на макро-, так і на мікрорівнях).

Зважаючи на те, що змішана економіка передбачає існування різноманітних форм власності, а фонди коштів перебувають у власності або розпорядженні суб'єктів господарської діяльності, зазначимо, що фінансові відносини можуть супроводжуватися зміною власника або розпорядника фондів коштів, зміною форм власності, а можуть проходити і без неї. Так, сплата податків державі означає передачу коштів у розпорядження держави (супроводжується зміною власника, розпорядника), форма власності при цьому може залишатися незмінною (сплата податків державними підприємствами) або змінюватися (сплата тих же податків державі, але недержавними підприємствами). А, наприклад, розподіл чистого прибутку підприємства на внутрішні його потреби не супроводжується зміною ні власника, ні форми власності.

Однак у процесі вартісного розподілу валового внутрішнього продукту беруть участь не тільки фінанси, а й ціни, і кредит, і доходи домогосподарств у різних формах (заробітна плата, премії, субсидії, пенсії, державні допомоги, стипендії, дивіденди, відсотки, орендна плата тощо). Особливістю

і відмітною рисою фінансів на фоні інших інструментів вартісного розподілу ВВП та національного доходу є рух фінансових ресурсів, що найчастіше відбувається у формі руху фондів коштів. Фінансові ресурси (фонди коштів) характеризуються як матеріальний зміст фінансів, носій та об'єкт фінансових відносин і мають такі ознаки: виражають відносини власності (в кожному конкретному випадку визначається власник або розпорядник); перебувають у постійному русі, тобто безперервно поповнюються і використовуються; завдяки злиттю дрібних фондів формуються великі і, навпаки, великі фонди розподіляються на дрібні; мають властиві їм джерела формування та методи акумуляції коштів; відрізняються за напрямками використання та цільовим призначенням коштів; мають специфічний склад учасників формування та склад учасників розподілу і використання; носять правовий характер.

Виходячи з вищесказаного, можна узагальнити визначення економічної суті фінансів: Фінанси — це система грошових відносин, що виникають у процесі розподілу і перерозподілу на макрорівні — валового внутрішнього продукту і національного доходу (на мікрорівні — виручки і прибутку), з приводу утворення, розподілу і використання фінансових ресурсів (що найчастіше відбувається у фондів формі) з метою задоволення суспільних інтересів і потреб.

Характерними ознаками, які впливають із визначення економічної суті фінансів та дають змогу виділити фінансові операції з певного масиву фактів, є такі:

- фінанси — це категорія розподільна;
- фінанси беруть участь у вартісній формі розподілу;
- фінанси завжди мають справу з рухом фінансових ресурсів (їхнім формуванням, розподілом, використанням), що найчастіше відбувається у фондів формі.

Особливо необхідно наголосити на заключній частині визначення суті фінансів, кінцевій меті їхнього функціонування — задоволенні суспільних інтересів та потреб. Однак система суспільних інтересів і потреб досить різноманітна і має у своєму складі загальнодержавні, галузеві, відомчі, корпоративні, колективні, групові, регіональні, місцеві та особисті інтереси. До цього переліку слід додати ще і міжнародні, міждержавні, глобальні. Зважаючи на обмеженість фінансових ресурсів і на протистояння інтересів один одному, велику складність становить досягнення оптимального співвідношення в їхньому задоволенні у процесі вартісного розподілу, здійснення правильного вибору. Задоволення інтересів одних за рахунок ущемлення інших загрожує суспільству негативними наслідками від суто етичних міркувань, соціального невдоволення, економічних негараздів, аж до політичних потрясінь. Як на макро-, так і на мікрорівнях слід якнайбільше уваги приділяти мотивації нарощування обсягів виробництва і реалізації продукції, робіт та послуг, збільшенню обсягів фінансових ресурсів, а в ширшому розумінні — виручки та прибутку фірм, валового внутрішнього продукту та національного доходу держави, що може бути забезпечено через розвиток національного підприємництва, створення нових підприємств, розв'язання платіжної кризи, збільшення кількості робочих місць та збільшення доходів і купівельної спроможності населення.

Зауважимо, що наведене визначення економічної суті фінансів не висчерпує всього розмаїття концептуальних підходів та міркувань із цього питання. Історично появу терміна “фінанси” більшість дослідників пов’язує з термінами, що застосовувалися в контексті обов’язкової сплати грошей і строку сплати, зокрема, обов’язкової сплати державі податків. Сучасні дослідники, як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі, трактують суть фінансів по-різному. Про розбіжність позицій можна судити хоча б із такого їхнього короткого переліку:

1. Фінанси — це гроші;
2. Фінанси — це застосування різноманітних прийомів та методів для досягнення максимального достатку фірми, або загальної вартості капіталу, вкладеного в справу¹;
3. Фінанси — система грошових відносин із приводу руху фондів коштів;
4. Фінанси є системою імперативних грошових відносин²;
5. Фінанси — це планомірний рух фінансових фондів, що виражають відносини з приводу необхідного, обов’язкового (індиспенсабельного) вилучення вартості та їхнього використання в суспільних інтересах³.

Перша у наведеному переліку позиція найчастіше властива дослідникам суті державних фінансів. Для останніх характерний ізольований рух коштів за каналами розподілу та перерозподілу. Проте, якщо говорити про всі структурні підрозділи економічної системи та врахувати проведені ними дослідження суті фінансів, взаємозв’язку та відмінності понять “гроші” і “фінанси”, стає зрозумілим, що гроші — це поняття більш загальне. Можна мати гроші і водночас не мати ніякого відношення до фінансів. І навпаки, при відсутності грошей, лише володіючи майном, майновими правами, правами інтелектуальної власності, оцінивши їхню вартість, можна здійснювати інвестування, виступати співзасновником фірми, тобто мати відношення до фінансово-господарської діяльності фірми.

Друга позиція, навпаки, акцентує увагу на фінансах фірми, ігноруючи інші структурні підрозділи економічної системи. Крім того, наведене визначення стосується не стільки фінансів підприємства, скільки управління їхніми фінансами (фінансового менеджменту).

У третьому випадку (позиція більшості дослідників вітчизняних і країн близького зарубіжжя) дещо звужується сфера дослідження — поза увагою безфондова форма руху фінансових ресурсів.

Четвертий та п’ятий з наведеного переліку підходи перетворюють фінанси з економічної категорії на явище, яке організується державою, тобто фактично викреслюють фінанси із сфери економіки і відносять до політики та управління.

Отже, фінанси — це категорія базису, а не надбудови, категорією надбудовною є фінансова політика, зокрема, фінансова політика держави.

¹ Нікбахт Е., Гропеллі А. Фінанси. — К.: Основи. — 1993. — С. 5.

² Вознесенський Э. Александров А. Финансы социализма. — М.: Финансы. — 1974.

³ Лаврушин О.И. О сущности финансов социалистического общества//Финансы СССР. — 1987. — № 3.